

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Α. ΒΕΤΣΙΟΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΠΑΝΩΛΗΣ
ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1759-1762

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΤΟΜΟΣ 42 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Α. ΒΕΤΣΙΟΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΠΑΝΩΛΗΣ
ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1759-1762

Ο 18ος αιώνας είναι αναμφίβολα ο κατεξοχήν αιώνας της πανώλης· η συχνότητα παρουσίας της είναι μεγάλη και δε θα ήταν υπερβολή να κάνει κανείς λόγο για μια ατέρμονη επανακύκλωση της ασθένειας στα εδάφη της ελληνικής χερσονήσου. Ενώ οι πληροφορίες για τον κορμό της ελληνικής χερσονήσου κατά τους προηγούμενους αιώνες δεν είναι, σε σύγκριση με το σώμα των δεδομένων για το σύνολο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναλογικά πολλές, με το πέρασμα στον 18ο αιώνα τα τεκμήρια πολλαπλασιάζονται. Αυτό οφείλεται τόσο στον μεγαλύτερο αριθμό των πηγών που καλύπτουν τον Αιώνα των Φώτων, όσο και στην ικανοποιητικότερη αξιοποίησή τους¹.

1. Γενικότερα για την πανώλη και την αντιμετώπισή της στο χώρο της Μέσης Ανατολής βλ. Michael W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton, New Jersey 1977. Ειδικά για την Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. την εξαιρετικά σημαντική εργασία του D. Panzac, *La peste dans l' Empire Ottoman 1700-1850*, Leuven 1985· Δ. Ανωγιάτης-PELÉ – Β. Βαϊόπουλος, *F. C.H.L. POUQUEVILLE – Η πανώλη τύπου Orientalis*, Αθήνα 2005. Για τον ελληνικό χώρο βλ. C. Bartsocas, «Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the Black Death», *Journal of history of Medicine* 21, 1966, σσ. 394-401· Α. Σταυρόπουλος, *Τα νοσοκομεία και η νοσηλευτική πολιτική της ελληνικής εθνότητας στην Κωνσταντινούπολη (1453-1838)*, Αθήνα 1984· ο ίδιος «Οι τουρκοκρατούμενες και βενετοκρατούμενες περιοχές απέναντι στις επιδημίες», ανακοίνωση στο Congrès International, *La Méditerranée dans le tempslong : Réalités et représentations Mentales*, Athènes 30-9/5-10, 1985· ο ίδιος, «Η Επιδημιολογία της Θεσσαλονίκης κατά τον 18ο αιώνα», *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη Ν. Σβορώνου*, Αθήνα (30 και 31 Μαρτίου 1990), σσ. 11-45· ο ίδιος, «Η γαλλική κοινότητα της Θεσσαλονίκης και τα νοσολογικά προβλήματα της πόλης κατά τον 18ο αιώνα», *Πρακτικά ΙΒ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Μάιος 1991)*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 241-271· Γ. Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας*, τ. 3ο(1714-1796), Ιωάννινα 1992, 38 (αφ.183), 62 (αφ. 294)· Κ. Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου 14ος-19ος αιώνας*, Ηράκλειο 1995, σσ. 375-377· Κ. Κωνσταντινίδου, «Οι λοιμοί της πανώλης στα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1645-1797», *Εώα και Εσπέρια*, τ. 3 (Αθήνα 1996-97), σσ. 274-275· Χ. Μαλτέζου, «Στοιχεία για την πανώλη του 1687/1688 στην Πελοπόννησο», *Η Εκστρατεία του Morosini και το "Regno Di Morea"*, Μονεμβασιώτικος Όμιλος – Γ΄ Συμπόσιο Ιστορίας και τέχνης 20-22 Ιουλίου 1990, Αθήνα 1998, σσ. 165-180· Αθ. Κονδύλης, «Ο λοιμός (πα-

Τα προξενεία των δυτικοευρωπαϊκών χωρών στην Ανατολή, πέρα από τις καθαυτό οικονομικές λειτουργίες που ασκούσαν, βρίσκονταν ενταγμένα και σε ένα σύστημα υγειονομικής προστασίας που είχε συγκροτήσει για λογαριασμό της η Δύση, στο πλαίσιο του οποίου η πληροφόρηση για τη νοσολογική κατάσταση κάθε σκάλας αποτελεί μείζονος σημασίας υποχρέωσή τους. Στην προξενική αλληλογραφία οι περιγραφές των επιδημιών γίνονται από πρόσωπα έμπειρα στη σύνταξη πληροφοριακών εκθέσεων και αποτελούν τμήμα της επίσημης ενημέρωσης που επιχειρούν να μεταδώσουν οι συντάκτες τους. Εντάσσουν λοιπόν και τη μετάδοση πληροφοριών για τις επιδημίες στη γενικότερη καταγραφή των άξιων λόγου συμβάντων. Στις δικές τους μάλιστα διηγήσεις κατά κανόνα είναι ελεγχόμενη η συναισθηματική φόρτιση και η τάση δραματοποίησης που επικρατεί στις προσωπικού χαρακτήρα μαρτυρίες. Συνεπώς, οι πληροφορίες αυτού του είδους, στην αφθονία τους, συγκροτούν ένα μοναδικό σώμα πηγών για την ιστορία της υγείας και της ασθένειας στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 18ο αιώνα.

Από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που έδρασαν αρνητικά στις εμπορικές ανταλλαγές Ηπείρου- Βενετίας ήταν και οι συχνές επιδημίες

νώλη) του Ναυπλίου (Άνοιξη 1538 - Καλοκαίρι 1539) κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πόλεως από τους Τούρκους (1537-1540)», *Πρακτικά του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* (Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000), τ. 3, σσ. 209-222· Δ. Δημητρόπουλος, «Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15ος-αρχές 19ου αιώνα», *Τετράδια Εργασίας* 27, Αθήνα 2004, σσ. 105-111, 147-162· Μ. Αθανασιάδου, *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας κατά τον 18ο αιώνα*, Κατερίνη 2006, σσ. 337-355. Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες περιγραφές επιδημίας πανώλης μπορούμε να βρούμε στο λεπτομερειακό ανά ημέρα, χρονικό της επιδημίας που έπληξε τον Πόρο στα 1837, όπως παρουσιάζεται από τον ιατρό Κάρολο Βίμπτερ, *Ιστορική έκθεση της εν Πόρω πανώλους κατά τους μήνας Απριλίον, Μάιον και Ιούνιον του 1827 και των παρά της κυβερνήσεως ληφθέντων μέτρων*, Αθήνα 1837. Για την εξάπλωση επιδημιών στην Ήπειρο βλ. Ν. Αλίβεργης, «Επιστολαί του Η. Rouqueville υποπροξένου της Γαλλίας εν Άρτη», *Σκουφάς*, τ. 1-2 (1955-62), σσ. 188-193, 284-254, 292-296, 342-344· Γ. Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 28 (1986/87), σσ. 71-102· Κ. Βλάχος, «Η αλληλογραφία του γαλλικού υποπροξενείου της Άρτας (1815-1817), *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1988, σσ. 404-408· Ι. Παναγιωτίδου, «Ήπειρος: Υγεία, Νοσηρότητα και περίθαλψη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τεύχ. 9 (1997), σσ. 37-62· Ε. Βέτσιος, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 203-214· Ο ίδιος, «Στοιχεία για την επιδημία πανώλης στα Γιάννενα και στην Άρτα στα 1717-1719 (με βάση βενετικά αρχειακά έγγραφα)», *Σκουφάς*, τεύχ. 100 (2007), σσ. 343-359.

πανώλης σε σημείο που οι πρόξενοι της Βενετίας στην Άρτα² να στέλνουν συχνά αναφορές στις υγειονομικές τους αρχές που είχαν την έδρα τους στα Επτάνησα³. Οι αναφορές αυτές, ακόμη και στην υποψία ύπαρξης πανώλης στην περιοχή που επιτηρούσαν, αποτελούσαν υποχρέωση των προξενικών αρχών και εντάσσονταν στα μέτρα προστασίας που είχε επιβάλλει η Βενετία προκειμένου να προστατευτεί από την «πανωλόβλητη Ανατολή». Τα τεκμήρια αυτά αποτυπώνουν την κινητοποίηση που προξενούσε η εμφάνιση της νόσου και το κλίμα που διαμορφωνόταν στις περιοχές που βρέθηκαν αντιμέτωπες με την επιδημία. Αυτή η αδιάλειπτη ενημέρωση αποδεικνύει παράλληλα το μεγάλο ενδιαφέρον της Βενετικής Δημοκρατίας για την εξέλιξη της ασθένειας αυτής, ακόμη και για την πιθανότητα εμφάνισής της, εφόσον συνδεόταν με την πορεία του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της στην Ήπειρο, τις αυξομειώσεις της ναυτιλιακής της κίνησης, αλλά και του χερσαίου εμπορίου που διοχετεύονταν κυρίως προς τις εμποροπανηγύρεις. Η παρακολούθηση των Βενετών υπεύθυνων ήταν άγρυπνη για την περίπτωση εξάπλωσης του λοιμού, εφόσον θα διακινδύνευε και η υγεία βενετών υπηκόων που συχνά επικοινωνούσαν με τον Ηπειρωτικό χώρο.

Στην Ήπειρο οι επιδημίες πανώλης, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, σύμφωνα με τις αρχειακές πηγές, ήταν αρκετά συχνές. Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με το λοιμό που ενέσκηψε στην Ήπειρο την περίοδο 1759-1762. Τις πληροφορίες γι' αυτό το γεγονός τις αντλήσαμε από φάκελο που περιέχει ένα σημαντικό μέρος επιστολών του υποπρόξενου της Βενετίας στην Άρτα Marin De Luna⁴ και του αναπληρωτή και συνεργάτη του (agente) Bartolomeo Piazzoni⁵ και βρίσκεται στη βιβλιοθήκη Museo Civico Correr στη Βενετία (b. 629c, Mss Provenienze Diverse : Arta – Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo). Επίσης αποσπασματικές πληροφορίες για την επιδημία αντλήσαμε και από το

2. Για το προξενείο της Βενετίας στην Άρτα και τα πρόσωπα που υπηρέτησαν εκεί ως υποπρόξενοι και πρόξενοι βλ. Ε. Βέτσιος, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18ο αιώνα*, σσ. 33-125.

3. Για τις υγειονομικές αρχές που βρίσκονταν στα βενετοκρατούμενα νησιά του Ιονίου πελάγους βλ. μεταξύ άλλων Λ. Ζώης, *Ιστορία της Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 2005 (Β' έκδοση), σσ. 150-154.

4. Περισσότερα για τον υποπρόξενο της Βενετίας στην Άρτα Marin De Luna βλ. Ε. Βέτσιος, *ό.π.*, σσ. 72-77.

5. Για τον Bartolomeo Piazzoni βλ. Ε. Βέτσιος, *ό.π.*, σ. 74.

φάκελο Νο 630 που βρίσκεται στην ίδια βιβλιοθήκη. Από τη μελέτη των εγγράφων αυτών παραθέτουμε διάφορες πληροφορίες που σχετίζονται με την έκταση και τις συνέπειες της εκδήλωσης της επιδημίας αυτής στην Ήπειρο.

Κατά έτος 1759 όπως διαφαίνεται από τη σχετική έρευνα η πανώλης δεν είχε εμφανιστεί στην Ήπειρο. Ο υποπρόξενος της Βενετίας στην Άρτα Marin De Luna σε επιστολή του στις 2 Ιουλίου 1759 προς τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας⁶ αναφέρει σχετικά: «Στο Βασίλειο της Μακεδονίας, σε διάφορα μέρη, εμφανίστηκε η πανώλης. Εδώ (στην Ήπειρο) ευτυχώς, δόξα να έχει ο Θεός, απολαμβάνουμε άριστης υγείας και μέχρι στιγμής δεν υφίσταται κάποια υπόνοια για την ασθένεια»⁷. Επίσης με επιστολή του στις 14 Ιουλίου 1759 ο Bartolomeo Piazzoni, αναπληρωτής και συνεργάτης του προαναφερόμενου υποπρόξενου στην Άρτα, πληροφορεί τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας ότι «οι τελευταίες ειδήσεις που έφθασαν εδώ (στην Άρτα) διαμέσου των Ιωαννίνων αναφέρουν ότι η πανώλης κάνει θραύση στη Λάρισα, όπου πεθαίνουν 40 έως 50 άτομα την ημέρα. Εκεί μεταδόθηκε από τη Θεσσαλονίκη, μέσω του Τυρνάβου, όπου ομοίως επικρατεί η νόσος. Και τα Τρίκαλα υπέφεραν. Και στα Γιάννενα και εδώ (στην Άρτα) δεν έρχονται πλέον εμπορεύματα από τα μέρη όπου υφίσταται η ασθένεια, ούτε και έμποροι εμφανίζονται. Μόνον οι Τούρκοι οι επίσημοι και οι ταχυδρόμοι και οι απεσταλμένοι της Υψηλής Πύλης, μόνον αυτοί έχουν το δικαίωμα να κινούνται ελεύθερα από πόλη σε πόλη και είναι αυτοί που μεταδίδουν την ασθένεια. Και εδώ (στην Άρτα) και στα Γιάννενα δε σημειώθηκε κανένα κρούσμα, ενώ μεταδόθηκε στα Σάλωνα και σε όλο τον κόλπο της Ναυπάκτου»⁸. Στα τέλη Ιουλίου επιπρόσθετα πληροφορούμαστε ότι «εις την Άρταν, τα Γιάννενα και τα Τρίκαλα επικρατεί άκρα υγεία»⁹.

6. Οι κυριότερες αρχές της Λευκάδας την περίοδο της ενετοκρατίας ήταν οι δύο ενετοί προβλεπτές, από τους οποίους ο ένας καλούνταν *Ανώτερος (ή Έκτακτος) προβλεπτής (ή Προνοητής)* (Pronvitore Straordinario), που διοριζόταν από τη βενετική Σύγκλητο και ο άλλος *Τακτικός Προνοητής* (Pronvitore Ordinario). Περισσότερα βλ. Κ. Μαχαιράς, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797*, Αθήναι 1951, σσ. 47-48.

7. Βλ. Κ. Μέρτζιος, «Η Άρτα εις τα Αρχεία της Βενετίας 1696-1787», *Σκουφάς*, τ. 2, σ. 325.

8. Βλ. Κ. Μέρτζιος, ό.π., τ. 2, σ. 325.

9. Βλ. Κ. Μέρτζιος, ό.π., τ. 3, σ. 25, επιστολή του υποπρόξενου Marin De Luna με χρονική ένδειξη 30 Ιουλίου 1759.

Προς το τέλος του έτους 1759 υπήρξαν, όμως, φήμες ότι η πανώλης μεταδόθηκε και στα Γιάννενα. Σε σχετική επιστολή του Bartolomeo Piazzoni, με χρονική ένδειξη 24 Δεκεμβρίου 1759, πληροφορούμαστε ότι, μετά από διερεύνηση του θέματος τόσο από τον ίδιο όσο και από τον Μητροπολίτη της περιοχής, οι ειδήσεις για εξάπλωση της επιδημίας στα Γιάννενα ήταν ανυπόστατες διαδόσεις και αβάσιμες φήμες. Στην άποψη αυτή συνηγορούσε μάλιστα και ο πρόξενος της Γαλλίας στην Άρτα Laurent Bouille¹⁰ σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε επιστολή που απέστειλε στον Κωνσταντίνο Βλαχούτση¹¹. Ο Piazzoni ισχυρίζεται ότι τις φήμες περί εξάπλωσης επιδημίας πανώλης στα Γιάννενα τροφοδότησε το γεγονός ότι το περασμένο φθινόπωρο πέθανε στα Γρεβενά ένας τσαούσης¹² του Σουλεϊμάν πασά¹³ που ήρθε από το Μοναστήρι όπου η μεταδοτική ασθένεια ήταν σε έξαρση. Με την επιστροφή του πασά στα Γιάννενα και τη μεταφορά της σωρού του νεκρού η ασθένεια μεταδόθηκε και στην οικογένεια του τσαούση με αποτέλεσμα να πεθάνουν δύο παιδιά του που κατοικούσαν στο κάστρο των Ιωαννίνων. Το συμβάν αυτό έδωσε αφορμή να μεγιστοποιηθούν οι φήμες για εξάπλωση της ασθένειας στην πόλη, παρότι τα κρούσματα ήταν μόνον αυτά τα δύο άτομα. Ο Piazzoni διατείνεται ότι τις ανακριβείς φήμες διέδωσαν έλληνες κάτοικοι και μερικοί Τούρκοι της πόλης, επειδή φοβήθηκαν την επαχθή φορολογία που τους επέβαλε ο πονηρός και θρασύς, όπως τον χαρακτηρίζει, πασάς. Με πρόσχημα λοιπόν την εξάπλωση της ασθένειας βρήκαν την ευκαιρία να διασκορπιστούν στα χωριά, αποφεύγοντας έτσι την καταβολή των δυσβάσταχτων φόρων. Ο Σουλεϊμάν πασάς πάντως για να κατευνάσει τα πνεύματα και για να ικανοποιήσει την απαίτηση των κατοίκων για λήψη μέτρων κατά της ασθέ-

10. Για τον πρόξενο L. Bouille, βλ. Γ. Σιορόκας, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981, σσ. 88-93.

11. Για τον Κ. Βλαχούτση, γνωστό έλληνα έμπορο, βλ. Γ. Σιορόκας, *ό.π.*, σσ. 106, 112, 162.

12. Για τους τσαούσηδες (υπαξιωματικοί του τουρκικού στρατού με βαθμό αντίστοιχο προς αυτόν του λοχία επιφορτισμένοι να συνοδεύουν υψηλά πρόσωπα) βλ. Ν. Σαρρής, *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος – Από το χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ εφέντη του Μοραΐτη (1785)*, Αθήνα 1993, σ. 393· Α. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα – Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αθήνα 1996, σσ. 201-202.

13. Για τον Σουλεϊμάν πασά βλ. Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, τ. 2, σσ. 178-179· Ι. Θεοχαρίδης, «Οι διοικητές των Ιωαννίνων σύμφωνα με το SALNAME του 1892-1893», *Δωδώνη* 12 (1983), σ. 167.

νειας απομόνωσε την οικία του τσαούση, τοποθετώντας εκεί φρουρούς, και διέταξε την απολύμανσή της. Παράλληλα τοποθέτησε φρουρούς στις εξόδους της πόλης και στη λίμνη για να αποτρέψει τη φυγή των κατοίκων, καθώς η εισπραξη των φόρων ήταν κύριο μέλημά του. Αυτά υποστηρίζει στην επιστολή του ο Β. Piazzoni και καταλήγει ότι από την 7η του ίδιου μήνα δεν είχε ακουστεί η προσβολή κανενός άλλου ατόμου από την ασθένεια¹⁴.

Στις αρχές του 1760 γνωρίζουμε ότι η επιδημία ενέσκηψε στα Γιάννενα. Στις 18 Μαρτίου ο υποπρόξενος Marin De Luna γράφει σχετικά : «(Στην Άρτα) μέχρι στιγμής επικρατεί άκρα υγεία. Δεν υφίσταται καμιά υποψία για τη νόσο. Αλλά στα Γιάννενα ζουν με μεγάλη υποψία και λένουν ότι είναι ακόμη ζωντανό το κακό και το ότι δεν κάνει προόδους, αυτό οφείλεται στη θεία ευσπλαχνία, που μας έδωσε χιόνι και κρύο για να εξαλειφθεί το κακό¹⁵. Έστειλα στα Γιάννενα ειδικό άνθρωπο για να εξακριβώσω τα καθέκαστα»¹⁶. Από επιστολή του εμπόρου Γ. Θεμελή¹⁷ από τα Γιάννενα προς τον Β. Piazzoni στην Άρτα με χρονική ένδειξη 4 Μαΐου 1760 πληροφορούμαστε ότι από την ημέρα εμφάνισης της επιδημίας στην πόλη είχαν πεθάνει σαράντα περίπου άτομα, Χριστιανοί και Τούρκοι, εκτός από Εβραίους στους οποίους δεν παρουσιάστηκε κανένα κρούσμα. Στη συνέχεια πληροφορούμαστε ότι 13 σπίτια είχαν προσβληθεί και όλοι οι προσβληθέντες βρίσκονταν σε καραντίνα (quarantine) σε κάποιο στρατόπεδο έξω από την πόλη¹⁸. Στις 5 Μαΐου 1760 ο Αναστάσιος Πάνος¹⁹ από τα Γιάννενα γράφει στον Β. Piazzoni στην Άρτα : «Έλαβα τη χωρίς

14. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 1, 2. Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Η Άρτα εις τα Αρχαία της Βενετίας 1696 – 1787», *Σκουφάς*, τ. 3, σ. 142., επιστολή του Β. Piazzoni προς τον υποπρόξενο της Άρτας Marin De Luna με χρονική ένδειξη 29 Δεκεμβρίου 1759.

15. Σύμφωνα με ερευνητές, ο χειμώνας δεν ευνοεί τη διάδοση της ασθένειας καθώς, λόγω του ψύχους, συστέλλονται οι πόροι του δέρματος και έτσι εμποδίζεται η διείσδυση του μιάσματος στον οργανισμό. Το αντίθετο ακριβώς συμβαίνει κατά την περίοδο του θέρους. Βλ. Α. Γεωργιάδης-Λευκίας, *Πυρετού πεμφιγώδους ή λοιμού αφορισμοί*, Παρίσι 1832, σ. 199. Για την εποχική συμπεριφορά των επιδημιών της πανώλης επίσης βλ. Κ. Κωστής, *ό.π.*, σσ. 115-127.

16. Βλ. Κ. Μέρτζιος, *ό.π.*, τ. 3, σ. 143, επιστολή του υποπρόξενου Marin De Luna με χρονική ένδειξη 18 Μαρτίου 1760.

17. Για το Γ. Θεμελή, έλληνα έμπορο, βλ. Γ. Σιορόκας, *ό.π.*, σ. 277.

18. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 3.

19. Ο έμπορος Αναστάσιος Πάνου διετέλεσε από το 1747 πρόξενος της Ραγούζας και της Νεάπολης στα Γιάννενα., βλ. περισσότερα Σ. Μάξιμος, *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον XVIII αιώνα*, Αθήνα 1976, σσ. 63-81· Γ. Σιορόκας, *ό.π.*, σ. 168.

ημερομηνία επιστολή σας με την οποία μου ανακοινώνεται ότι ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας θέλει να μάθει τι συμβαίνει με την επιδημία. Σας γράφω ειλικρινά και αδελφικά ότι αυτές τις ημέρες δεν έχει συμβεί κάτι ανησυχητικό, αλλά ο πληθυσμός είναι πολύ φοβισμένος και έχει εγκαταλείψει την πόλη. Σας αναφέρω επίσης ότι η επιδημία από την εμφάνισή της, εδώ και τρεις μήνες, δεν έχει πλήξει παρά δέκα ή δώδεκα σπίτια, από τα οποία τα τέσσερα ή πέντε έχουν απολυμανθεί, αφού συμπλήρωσαν την καραντίνα τους, ενώ τα υπόλοιπα είναι ακόμα μολυσμένα. Εδώ και δώδεκα ημέρες δεν υπήρξε κάποιο νέο κρούσμα, αλλά ο πληθυσμός φοβάται και έχει φύγει από την πόλη. Η οικογένεια μου μάλιστα και εγώ ο ίδιος έχουμε μεταφερθεί και μένουμε στην αγροικία μου μέχρι να δούμε τι πρόκειται να γίνει. Η αλήθεια είναι ότι αυτό που συμβαίνει δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιδημία. Εγώ έχω ξαναζήσει περίοδο επιδημίας και άλλες φορές, κατά τη διάρκεια της οποίας πέθαιναν 50-60 άτομα καθημερινά, ενώ τώρα έχουν πεθάνει συνολικά 20 σε διάστημα τριών μηνών. Ο πληθυσμός όμως φοβάται και επειδή έρχεται το καλοκαίρι και η ασθένεια πιθανότατα θα παρουσιάσει έξαρση έχει φύγει από την πόλη. Εγώ θα περιμένω 20 ημέρες και εάν δεν παρουσιαστεί κάποιο νέο κρούσμα θα επιστρέψω σπίτι μου»²⁰.

Στις 11 Μαΐου 1760 ο Β. Piazzoni σε επιστολή του προς το γραμματέα του προβλεπτή της Πρέβεζας Daniel Aleandri αναφέρει ότι υπήρξε μετάδοση της ασθένειας σε άλλα δύο ή τρία σπίτια στα Γιάννενα, γειτονικά εκείνων στα οποία είχε πρωτοεμφανιστεί η ασθένεια, χωρίς όμως η εξάπλωση να πάρει ιδιαίτερη έκταση καθώς δηλώνεται μόνο ένας νεκρός κάθε εβδομάδα. Στη Άρτα δεν υπάρχουν κρούσματα και κάποια επιδημική ασθένεια που έκανε την εμφάνισή της τους περασμένους μήνες φαίνεται ότι επί του παρόντος είχε σταματήσει²¹. Ο υποπρόξενος στη συνέχεια της επιστολής του εκφράζει και ένα παράπονο καθώς για την εξέλιξη της νόσου οι βενετικές αρχές δίνουν βάση σε ανεξακριβωτες φήμες του απλού λαού, αμφισβητώντας με αυτό τον τρόπο τις αναφορές του ίδιου, ο οποί-

20. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 4.

21. Πέραν των επιδημιών πανώλης, που εκδηλώθηκαν στην ελληνική χερσόνησο τον 18ο αιώνα, τους κατοίκους της ταλαιπώρησαν και άλλες επιδημικές (π.χ. ευλογιά) και ενδημικές ασθένειες (ελονοσία, φυματίωση..). Ο εμπλουτισμός, λοιπόν, των τεκμηρίων, που παρατηρείται κατά τον 18ο αιώνα, έρχεται να προσυζητήσει τις γνώσεις μας και στο πεδίο των υπόλοιπων ασθενειών. Για άλλες ενδημικές και επιδημικές ασθένειες που πρόσβαλαν την Ήπειρο βλ. Ι. Παναγιωτίδου, ό.π., σσ. 37-62.

ος τυγχάνει μάλιστα όχι μόνο επίσημος αναπληρωτής του υποπρόξενου Marin De Luna, αλλά και γιατρός στο επάγγελμα, το πιο κατάλληλο δηλαδή πρόσωπο για σωστή ενημέρωση καθώς γνωρίζει πολύ καλά τα συμπτώματα της ασθένειας. Η άφιξη μάλιστα κάποιου προσώπου, ονόματι Ψωμάς, τις προηγούμενες μέρες στην περιοχή της Άρτας, το οποίο στάλθηκε από τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών για την εξέλιξη της νόσου δυσσαστεί τον Piazzoni, επειδή φαίνεται ότι δε χαιρεί της εμπιστοσύνης των βενετικών αρχών²². Με νέα επιστολή του στις 13 Μαΐου 1760 ο B. Piazzoni τονίζει ότι «είναι βεβαιωμένο ότι η ασθένεια εκδηλώθηκε (στα Γιάννενα) στις 20 Ιανουαρίου, μολονότι πριν από 60 περίπου ημέρες υπήρχε κάποια υποψία. Αλλά η εξέλιξή της ήταν τόσο βραδεία, ώστε παρουσιάστηκε και διάστημα 30 έως 40 ημέρες χωρίς θανάτους. Όλοι οι προσβληθέντες αφού απομονώθηκαν έξω από την πόλη και τέθηκαν σε καραντίνα για 40 ημέρες, γύρισαν στην πόλη σώοι και αβλαβείς. Επειδή όμως τα σπίτια τους δεν είχαν απολυμανθεί, αρρώστησαν ξανά και μετά το Πάσχα παρατηρήθηκε νέα έξαρση της νόσου... Από τη χρονική στιγμή που εκδηλώθηκε η νόσος οι νεκροί υπολογίζονται περίπου σε πενήντα... Σε άλλους τόπους κοντά στην Άρτα δεν εκδηλώθηκε η ασθένεια, αλλά πέραν των βουνών όλη σχεδόν η Ρούμελη υποφέρει, στη δε Λάρισα μέσα σε διάστημα επτά μηνών πέθαναν 24.000 άτομα και άλλα τόσα στη Θεσσαλονίκη... Εδώ (στην Άρτα) μέχρι στιγμής επικρατεί άκρα υγεία και δεν υπάρχει καμία υποψία για πανώλη. Μόνο μια επιδημία μισοκακοήθης που μας ταλαιπώρησε για 4-5 μήνες και από αυτή με τη βοήθεια του θεού απαλλαχθήκαμε»²³. Στα μέσα Ιουνίου του ίδιου έτους η νόσος «ύστερα από πολλές μέρες διακοπής, εμφανίστηκε και πάλι σε 4 τουρκικά σπίτια των Ιωαννίνων. Παράλληλα έφτασε γράμμα σε ένα έμπορο, ότι ενός καδή, που από τα Τρίκαλα μετέβαινε στα Γιάννενα, πέθαναν καθοδόν μερικοί υπηρέτες σε ένα χάνι όπου είχαν καταλύσει»²⁴.

Στις 14 Ιουλίου 1760 με επιστολή του ο υποπρόξενος Marin De Luna ενημερώνει τον προβλεπτή της Πρέβεζας Marco Da Riva ότι η ασθένεια στα Γιάννενα πρόσβαλε 10 σπίτια έτσι ώστε αρκετά άτομα να πεθάνουν. Στη Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Τύρναβο και Τρίκαλα είχε επίσης μεταδοθεί η ασθένεια με αποτέλεσμα να πεθαίνουν εκατό με διακόσια άτομα την ημέ-

22. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 5.

23. Βλ. Κ. Μέριτζιος, ό.π., τ. 3, σ. 144.

24. Βλ. Κ. Μέριτζιος, ό.π., τ. 3, σ. 202.

ρα. Στο Βραχώρι (Αγρίνιο) υφίστατο η νόσος αλλά η εξάπλωσή της ήταν βραδεία. Επίσης στο Αιτωλικό διαγνώστηκε ότι προσβλήθηκε ένας υπηρέτης ενός φοροεισπράκτορα. Ο υποπρόξενος αναφέρει τέλος ότι παρότι η Άρτα ήταν περικυκλωμένη από την πανώλη δεν αναφέρθηκε κάποιο κρούσμα. Το καθημερινό, όμως, εμπόριο που διεξαγόταν με τα Γιάννενα προκαλούσε ανησυχίες, καθώς στη πρωτεύουσα της Ηπείρου υπήρξε εκδήλωση της ασθένειας²⁵. Προς τα τέλη επιπλέον του ίδιου μήνα η πανώλης είχε προσβάλλει και ένα σπίτι σε ελληνική συνοικία, ενώ για στους υπόλοιπους μήνες του έτους 1760 πληροφορούμαστε για ύφεση της επιδημίας²⁶.

Τον Ιανουάριο του 1762 η επιδημία είχε κάνει την εμφάνισή της σε πολλές πόλεις και χωριά της Ρούμελης, στη Λάρισα, τον Τύρναβο και τα Τρίκαλα και από εκεί μεταδόθηκε και στα Γιάννενα, χωρίς όμως να κάνει έντονη τη παρουσία της²⁷. Όπως επισημαίνεται σε επιστολή του προβλεπτή της Πρέβεζας η αδιαφορία των κατοίκων της Ρούμελης σε θέματα υγιεινής συντελούν στην επέκταση της νόσου²⁸. Το στοιχείο αυτό πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όταν εκδίδονται προειδοποιήσεις, με τις οποίες δίνονται οδηγίες για την προστασία των βενετών υπηκόων²⁹. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο F. Braudel «Η άφιξη της πανώλης παρουσιάζει παντού και πάντα τις ίδιες εικόνες, το ίδιο θέμα και απαριθμεί τα ίδια κατασταλτικά μέτρα, που είναι λίγο-πολύ αποτελεσματικά, όπως καραντίνες, σκοπιές, παρακολουθήσεις, αρωματικοί ατμοί, απολυμάνσεις, εγκλεισμοί, ειδικές άδειες διακίνησης, πιστοποιητικά υγείας, αποκλεισμοί δρόμων, ακόμη και παράφρονες υποψίες...»³⁰.

25. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 6.

26. Βλ. Κ. Μέρτζιος, ό.π., τ. 3, σσ. 203-204.

27. Βλ. Κ. Μέρτζιος, ό.π., τ. 3, σ. 298.

28. Κατά τον F.C.H.L. Pouqueville αιτία της γέννησης της πανώλης στην Οθωμανική επικράτεια ήταν ο συνδυασμός των εξής παραγόντων : της ποιότητας του αέρα, των νότιων ανέμων και της πνοής τους, της εποχής του κλίματος, της υγρασίας, του θερμοῦ χειμῶνα, των μεγάλων σιτοδειῶν, της κατανάλωσης σαπισμένων τροφίμων, του μολυσμένου νερού, των ιδιαιτεροτήτων του τόπου, της ανθυγιεινῆς κατάστασης των χώρων και των δρόμων των πόλεων, των μετακινήσεων, της αμέλειας των πολιτῶν, της εξαφάνισης του πολιτισμοῦ συνεπεία της βαρβαρότητας και, τέλος, της ανυπαρξίας νόμων και κρατικῆς μέριμνας που θα συντελοῦσαν στην ευημερία των κατοίκων της Οθωμανικῆς επικράτειας, βλ. Δ. Ανωγιάτης-Pelé, Β. Βαϊόπουλος, F.C.H.L. Pouqueville – Η πανώλη τύπου *Orientalis*, Αθήνα 2005, σ. 23.

29. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 7.

30. F. Braudel, *Civilisation Matérielle et Capitalisme*, Παρίσι 1967, σ. 63.

Στις 15 Φεβρουαρίου 1762 ο Marin De Luna γνωστοποιεί στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας Vincenzo Balbi ότι η πανώλης προσέβαλε κατά τον περασμένο Οκτώβριο ένα βενετό υπήκοο στα Γιάννενα ονόματι Antonio Caroni. Αυτός, ασκούσε το επάγγελμα του γιατρού στα Γιάννενα και προσβλήθηκε από την ασθένεια καθώς εξέταζε έναν ασθενή, που προερχόταν από τη Θεσσαλονίκη, όπου υπήρχε εκδήλωση της νόσου. Ο Α. Caroni μετά την εξέταση του ασθενούς δεν επέστρεψε σπίτι του, φοβούμενος τη μετάδοσή της στην οικογένειά του. Την τρίτη ημέρα έβγαλε δύο σπυριά στη μέση του σώματος του και έκανε τη διαθήκη του, αλλά αφού τέθηκε σε καραντίνα για εξήντα ημέρες τελικά αποθεραπεύτηκε και επέστρεψε στο σπίτι του. Αυτό συνέβη και με τρία άλλα άτομα και από τότε και μέχρι τις 18 Δεκεμβρίου δεν ακούστηκε κάποιο άλλο συμβάν³¹. Από την εμφάνιση σπυριών (οιδημάτων) στο σώμα του ασθενούς, όπως αναφέρεται στην πηγή, θα μπορούσαμε, πιθανόν να συμπεράνουμε ότι η αρρώστια που εμφανίστηκε στην πόλη ήταν η βουβωνική πανώλη. Στην περίπτωση της βουβωνικής πανώλης ο άρρωστος παρουσιάζει οιδήματα. Εφόσον ο ασθενής επιζήσει, κατά τη δεύτερη εβδομάδα, τα οιδήματα δημιουργούν πύον και στη συνέχεια προκαλείται απόστημα, το οποίο κάποια στιγμή σπάει από μόνο του, προκαλώντας έτσι έκχυση πύου. Η ρήξη του βουβωνικού οιδήματος και η εκροή πύου είναι ένα ασφαλές κριτήριο για την επιβίωση του ασθενούς, πράγμα που πρέπει να έγινε και με τον Α. Caroni. Σιγά - σιγά μάλιστα επέρχεται η ανάρρωση και το κλείσιμο των πληγών που έχουν προκληθεί από τη ρήξη όλων των πυωδών οιδημάτων. Από τις πληροφορίες, λοιπόν, που μας δίνει η αρχαιακή πηγή, με κάθε επιφύλαξη, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η αρρώστια που εμφανίστηκε στα Γιάννενα την εξεταζόμενη περίοδο ήταν η βουβωνική πανώλη³².

Σε επιστολή του υποπρόξενου Marin De Luna με χρονική ένδειξη 13 Μαρτίου 1762 αναφέρεται ότι η μολυσματική ασθένεια στα Γιάννενα έλαβε μεγάλες διαστάσεις. Έπληξε 8 σπίτια και πέθαναν αρκετά άτομα στη συνοικία που ονομάζεται Λούτσα. Οι αρχές της περιοχής με τη συγκατάθεση του Σουλεϊμάν πασά απομόνωσαν τα συγκεκριμένα μολυσμένα σπίτια και απομάκρυναν τους προσβληθέντες έξω από την πόλη στα συνήθη καταλύματα που είναι προορισμένα για την προφύλαξη από μεταδοτικές ασθένειες. Η ασθένεια στα Γιάννενα είχε εμφανιστεί από τον περασμένο

31. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 8.

32. Για τη βουβωνική πανώλη περισσότερα βλ. Κ. Κωστής, ό.π., σσ. 51-64.

Οκτώβριο και όσο το δυνατό γρηγορότερα ο υποπρόξενος είχε ενημερώσει τις βενετικές αρχές για το γεγονός αυτό³³. Τον Μάιο του 1762 αναφέρεται ότι στα Γιάννενα τρεις οικογένειες επλήγησαν από την αρρώστια, αλλά για την αποφυγή διάδοσης της είχαν τεθεί σε καραντίνα. Από τις βενετικές αρχές εκδόθηκαν μάλιστα διαταγές, ώστε να τοποθετηθούν οι απαραίτητες ομάδες ελέγχου στα σημεία εκείνα από τα οποία περνούσαν όσοι διέρχονταν το συνορεύον οθωμανικό κράτος³⁴.

Σύμφωνα με τις αρχειακές πηγές η εμφάνιση κρουσμάτων στα Γιάννενα συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του 1762, αλλά οι πληροφορίες δεν επισημαίνουν σημαντικές απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό. Την περίοδο, όμως, 1764-1765 η επιδημία πανώλης στην Ήπειρο θα εκδηλώσει τη δράση της έντονα προκαλώντας σημαντικές ρωγμές στις ανθρώπινες ισορροπίες.

Τα στοιχεία που ανέφερα ως τώρα, σταχυολογώντας τα κυρίως από τον αρχειακό φάκελο αλληλογραφίας του υποπρόξενου Marin De Luna και του αναπληρωτή του στην Άρτα Β. Piazzoni, είναι οπωσδήποτε αποσπασματικά, αλλά αρκετά για να συνθέσουν μια εικόνα της μετάδοσης της νόσου στην Ήπειρο την εξεταζόμενη περίοδο. *Με βάση τα έγγραφα που εξετάστηκαν, παρατηρούμε ότι η πανώλης μεταδόθηκε στον Ηπειρωτικό χώρο κυρίως από πόλεις της Θεσσαλίας (Λάρισα, Τύρναβος, Τρίκαλα) μέσω των χερσαίων δρόμων. Οι πηγές δεν επισημαίνουν σημαντικές απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, γεωγραφικά δε φαίνεται πως η επιδημία αυτή ήταν περιορισμένη στην περιοχή των Ιωαννίνων, αλλά και εδώ όχι με ιδιαίτερη ένταση. Η παρουσία της νόσου στα Γιάννενα δε συνοδεύτηκε από την επέκτασή της σε άλλες περιοχές της Ηπείρου. Παρέμεινε έτσι ένα μεμονωμένο τοπικής εμβέλειας φαινόμενο. Οι αρχές της πόλης, χάρη στα μέτρα υγιεινής που έλαβαν, κατάφεραν να έχουν πολύ λίγα κρούσματα και περιορίσαν σημαντικά τις απώλειες. Είναι φανερό ότι οι καιροί σιγά-σιγά αλλάζουν και η απόσταση που χώριζε τους λοιμούς του 18ου αιώνα από τη μαύρη πανούκλα του 14ου αι. με τη γνωστή δημογραφική στασιμότητα που επέφερε σε όλη την Ευρώπη, ήταν μεγάλη. Χάρη στην επέμβαση του ανθρώπου, στα μέτρα υγιεινής που έλαβε, σημάδι και αυτό των νέων καιρών, η πανούκλα έπαψε πια να αντιμετωπίζεται μόνο με προσευχές, λιτανείες και μετάνοιες. Ασφαλώς τα μέτρα αυτά ούτε δραστικά ήταν κι ούτε οδηγούσαν στην εξάλειψή της, σίγουρα όμως περιορίζαν σημαντικά τη διάδοσή της.*

33. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 9.

34. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο αρ. 10, 11, 12.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

1

*Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze Diverse, b. 629c:
Arta – Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo*

Άρτα 24 Δεκεμβρίου 1759

Illustrissimo Signore amico cordialissimo

Credevo che dalle repplicate che io scrissi al Signor de Luna e da quelle che scrisse il Metropolitita a codesto officio di Sanità in risposta alle inchieste d' entrambi, sul proposito delle false voci sparse di contagio in Gianina, si fosse persuaso il Pubblico et il privato che sono state fandonie, inventate da qualche Maligno Spirito, e spezialmente osservo una lettera, che il signor Console di Francia scrive per parte di S.E. Extraordinario al signor Costantin Vlacuzzi abitante costà sono divulgate voci che successi che noi ne pur habbiamo veduto ne sentito in sogno. Altro non vi è stato su questo proposito se non che essendo quest' auttuno morto in Grevenà un chiaus di Soliman Bassa proveniente da Monastiri dove ardeva il contagio. Gli effetti di quel morto con la venuta di Soliman Bassa sono stati portati in Gianina alla sua famiglia, nella qualle hebbero la disgrazia d' ammallarsi e morire due persone figlioli del detto chiaus, che abitano nella fortezza di Gianina; questa occasione sola [h]a dato motivo a diverse voci che amplificavano il successo, perché io gli dirò le cause occulte da me ben penetrate in Gianina da persone di rilevanza. Havendo Ismail Bassa sagerfficato al suo sdegno li due consaputi Greci del ordine de Primati, e partitanti di Soliman Bassa, dubitano li coadiutori, e comoventi a quel fatto, che Soliman Bassa voglia riffsarsene se non col sangue almeno con le loro borse, come lo ha dimostrato in effetto appena letto il firmano, che hà preso due persone de partitanti d' Ismail Bassa li ha imprigionati, e minciati di tagliarli, ma per intermissione del signor Dottor Cassotti e l' intercessione di 400 zechini per ogn' uno sono stati licenziati. A questa festa io ero presente, e ha conffermato li sospetti, onde moltissime persone si sono rittirate e nascoste temendo di queste cavate di sangue, onde natto quel accidente che di sopra li ho detto trovarono ottimo pretesto per absentarsene con la fuga a titolo d' esser inttimoritti dal contagio. Ma Soliman Bassa nel qualle sta addunata tutta la prepotenza con la furberia come ha provedduto, ha

sodisfatto il mondo con metter assedio a quella casa sospetta, e ha fatto svaporar li drappi, et altre robbe sogette a infezione, ma dal altra parte ha posto guardie per tutte le stradde per via di terra e del lagho affine nissuno parta, col pretesto dil Deferi che ha getato sopra a 150 borse. Questo è il caso vergine tale e quale in sua essenza, perchè se fosse altrimenti sono dai 7 di dicembre alla nuova che sono morti quelle due persone, e da allora in qua che sono un mese non si è sentito più motivo alcuno, che se fosse come costà dicono nella Casa del Bassà, e fino nella sua propria persona dovrebbe esserne infetto a quest' ora tutti questi poppoli per il flusso e riflusso giornaliero che con mia ammirazione ho osservato in quella Porta e d' ogni genere di persone continuo giorno e notte come se fossero le api nel alveo del miele. Hieri sera a due ore di notte ricevei la riverita sua e quelle per Monsignor Metropolita, e per il signor Vlacuzzi, e le ho mandate subito, ma non so se oggi risponderanno per esser viggillia di Nattale, le di cui Sante Feste le auguro novamente con salute, prosperità, felicità, e allegrezza a Lei e a tutta la sua degnissima famiglia alla quale mi farà Servitore anco per parte di mia Console e di Monsignor Sacelario. Ho colto il tempo in questa mattina alle ore 2 prima del giorno e manderò a veder se li altri soggetti [h]anno risposto per darle al messo destinato per il bergantino et scriverai anch' io a S.E. Extraordinario ma già dal signor de Luna sarà stato prevennuto delle mie rellazioni, ma però non mi sono seco lui spiegato con questa particolarità come hò fatto con la di lei amicizia, alla quale mi sarei confidato di ricovero in codeste parti quando havessi conosciuto in evidente pericolo di contagio in queste città, ma grazie al cielo non vi è niente, e viviamo quietti. Al Signor de Luna anzi hò mandato una lettera d' un mio corrispondente su tal proposito, che è una persona di rango in Gianina, et un' altro fragmento di lettera del signor Anastasio Pano nostro Console e quelle serviranno maggiormente per testimonianza delle mie rellazioni. La prego de miei rispetti al signor suo suocero, se scriverà in Santa Maura, non che al signor Daniel suo cognato ove s' attrova mentre con tutta la stima offerendomi a suoi ordini mi sogiaccio.

Arta 24 Decembre 1759 S.V.

La prego di quatro Scoppeloti al Mattaranga

Devotissimo, affettuosissimo, amico e servitore
Bartolo Piazzoni

*Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C.), Mss Provenienze
Diverse, b. 629c : Arta – Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 -
Piazzoni Bartolomeo*

Πρέβεζα 3 Ιανουαρίου 1760

Illustrissimo, et Eccellentissimo Signor Signor Rappresentante
Colendissimo

Oltre quanto avea divotamente umiliato all' E.V. con l' altra mia segnata 30 caduto con altre due lettere originali in essa, l' una scritta dal signor Dottor Cassotti da Giannina, e l' altra da Bortolo Piazzoni da Arta rapporto alle voci corse del mal contagioso colà a Giannina, le assegnato pure le annesse originali pervenutemi in questo da Arta, che espressamente avea colà spedito persona. Riceverà poi l' E.V. in quella di Bortolo Piazzoni le prettese di quelli carazi di Arta, che alla solita loro natural prepotenza vogliono esiger il carazzo da i sudditi Veneti, per i sudditi Ottomani, che mancano da colà e alegano di ritrovarsi a Prevesa.

Io lode a Dio Signore, vado migliorando, e fò conto stabilite, che sono le turbolenze in Arta, e Giannina, e l' arivo del nuovo Voivoda, che quanto prima colà di passare alla mia residenza, premunito però con lettere rispettabili di V.E. a sicurezza della propria persona, e figura, che debolmente sostengo. Con che bacio all' E.V. divotamente le vesti. Prevesa 3 genaro 1759 S.N.M.V.

Illustrissimo, et Eccellentissimo Signor Vicenzo Balbi Provveditore
Estraordinario

Umilissimo, divotissimo et onestissimo
Servitore Marin De Luna Viceconsole

*Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C.), Mss Provenienze Diverse, b. 629c : Arta –
Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo*

4 Μαΐου 1760

Arta Signor Bartolomeo Piazzoni

adì 4 maggio 1760: Giannina

In risposta della sua stimatissima datto 3 del corrente dalla quale mi ralegrai della vostra ottima salute, vedo quanto lei con la medesima mi

significa, che con il corriere che vene in questo signor Cacci Rogotti avette scritto al signor console Panno, li qualli comunemente con detto Cacci li farremo capitare in Villa.

Per quello mi comanda de scrivervi, per il mal condagioso qui come va, e quanti persone sono morti dal prizipio insino oggi, e quante case se in noltrotò; li dirò, che dal prizipio per in sino oggi sono morti persone piculli e grandi Christiani e Turchi, in circa quaranta, fuora che ebrei stante a quelli non attacatto, Case sono in circa 13: tutti però caciatti fuora al cabbo, e li si ritrovano in quarantana; avemo oggi dieci giorni, che non è morto nisuno e meno si essenditto novo, altro che quelli che errano dal primo, in drigatti speramo in Dio che passa così, siben tutta la Città è sotto sopra con timore grande dubbitanto che al caldo avazato che Dio non lo faci. La prego l' inclusa per Nicolò d' Andrià consignarli in mano proprio e dimandarlo la risposta à favorirmi, compatisca delli Comodo e resto.

Devotissimo, ombligatissimo Servitore
Giorgio Themeli

4

*Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C.), Mss Provenienze
Diverse, b. 629c : Arta – Dispacci dall'... De Luna Marino 1759-
Piazzoni Bartolomeo*

Άρτα 5 Μαΐου 1760

Traduzione d' altra simile scritta al signor Bortolo Piazzoni da Gianina in data 5 maggio 1760 stile vecchio in idioma grecco dal Signor Anastasio Pano console general delle Due Sicilie

Li giorni scorsi non vi ho scritto per ritrovarmi fuori nella mia vila, in ora poi ho ricevuto la nova Sua lettera senza data, e con questa mi dice che l' eccelentissimo Estrordinario di Santa Maura vorebbe sapere del contagio, e perciò le dico fraternamente, che in questi presenti giorni non vi è niente ma la popolazione si è posta in spavento fortemente, et ha ritirata, ma il contagio nella moltitudine in Gianina vi dico che da quando ha tre mesi e più non ha colpito in altre case, che in dieci o dodici, queste sono contaminate da un principio, e si ritrovano bene al quando di esse quattro cinque, che hanno la loro quarantena compita, e le rimanenti sono ancora infette contandosi il giorno d'oggi giorni dodici, che niente di nuovo s' intese, dunque si pose in timore la popolazione, e sono fugiti molti dalla città, mio caro

fratello tengo grossa familia, ma nonostante avendo il modo mi sono pur io ritirato, et abbito nella mia boaria, per vedere cosa sarà per susseguire in tanto la verità è questa, che attualmente non può dirsi contagio se così sfarà in seguito, mentre io sono pratico anche di altre volte, che vi fu il contagio, che Iddio preservi che morivano cinquanta sessanta persone al giorno, et in adesso non sono morte vinti in tutto da contagio in tre mesi, e più che si è inteso, in tanto si è posta in timore la popolazione perchè teme entrando nell' estate non accenda, e perciò si sono ritirati, e questa è la verità. Io starò attendendo ancora per venti giorni, e se non reccarà più in alcuna parte sicuramente mi restituirò nella mia casa, lei poi è pregata di fermarsi colà in Arta, per star in attenzione se capita alcun bastimento, che s' abbia da fare per scrivermi in tutto quello che occorresse. Ho ricevuto do altre sue lettere prima la precedente lettera, e ritrovandomi qui in vila essendo in italiano non ho chi possa leggerla, e dimani mandarò in Gianina. In tanto V. S. scriverà alla Corte di Napoli, come Vice Console, la presente informazione del contagio, e pregola farla saluto la di lei consorte Signora Ellena.

5

*Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze Diverse, b. 629c : Arta –
Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo*

Άρτα 11 Μαΐου 1760

Illustrissimo signor signor colendissimo

Arta 11 maggio 1760 S.N.

Dalla ricevuta Sua degl' 8 corente rimarco le premure per essere l' eccellentissimo Suo Padrone prevennuto di tutto ciò che occorresse di nuovo nel contagio di Gianina; Per il che gli dirò che da lettere ieri sera da collà pervenute da persone serie mi scrivono essersi scoperto in altre due o tre case nel vicinato di quelle erano prima infette, per altro ancora non fa grande strepito perchè in ogni settimana non si conta che qualche persona de morti giudicati da quel malle. Qui per grazia del Signore Iddio godiamo perfetta salute, e qualche malatia epidemica che li mesi passati ci ha travagliato pare al presente quasi del in tutto cessata. Quest' è quanto con sincerità li posso esponere per la stima che proffesso a Sua Eccellenza Padrone, e per l' amicizia che proffesso a Vostra Persona, e per il debito di Christiano e di suditto nativo di codesta Serenissima Republica, e li dirò poi

con confidenza, che ero quasi di massima di non rescrivere più in questo proposito, perchè mi viene fatto tosto, dando orecchie a costituiti di persone volgari, e ricercandosi qui la verità con lettere particolari a nome Publico da persone a cui non permette il loro interesse

Illustre Daniel Alleandri Cancelliere Prevesa

di esponerla, cosichè si può dir resta dileggiata la mia divozione verso il Publico bene in materia così gelosa, oltre il mio carattere e di Publico Medico in questa città, e di Ministro Viceconsole attuale di Potenza, col qual titolo rillascio fedì e Pattenti che portano credito ovunque vanno. Ho saputo che il signor Psomà di Santa Maura li giorni passati sia stato inoltrato da S.E. Estrordinario con publico legno a queste rive per ricever informazione sul proposito. Sarei curioso saperne la Sua riffera; prima perchè qui non si è sentito la sua venuta, in secondo luogho non sò da chi possa haverne preso informazione, se non che da pescatori delle Peschiere o da Vettorini che vanno e vengono alla Scalla, li qualli non badano che alla loro inspezione, onde non haverà certo da talli persone ricercato due costituiti eguali.

Mi compatisca se mi sono inoltrato con un po' di doglianza su questo proposito perchè così mi detta la sincerità della mia coscienza di far questa confidenza alla Sua amicizia per disinganar con bella maniera Codeste Rapresentanze. Se mi capiterà tabaco di buona qualità ella sarà servita quando mi dirà anco la quantità che gli occorre.

Umillierà i miei osequiosi rispetti a S. E. Padrone offerendomi a ogni suo inchinato comando, non che di Vostra Signoria Illustrissima. Mille riverenze alla dignitosa Signora Sua Console come anco alla Signora Sua Sorella per parte di mia famiglia nel mentre con perfetta stima divotamente, riverentemente mi raffermo

Daniel Alleandri

Devotissimo, obligatissimo Servitore
Bartolo Piazzoni

6

*Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze Diverse, b. 629c : Arta –
Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo*

Άρτα 14 Ιουλίου 1760

Illustrissimo et eccelentissimo signor signor Rappresentante
colendissimo

Mi giunse l' ossequiata di V.E. con il Pacheto di quelle dell' eccellentissimo signor Provveditore Generale, et dell' eccellentissimo signor Provveditore Estraordinario, alle quali rispondo con la occlusa, che si degnerà di rimmettergliela con primo solecito, e sicuro incontro.

Oltre le quattro case che ripululate eransi dal male contagioso si è scoperto in altre sei case a Giannina, e da quando in quando se ne moron. A Salonichio, Larizza, Turnavo e Tricala è un fuoco ardente, che moron a cento e duecento al giorno. A Vracori e Sapandi vive il male ma vā con lentezza. Anche a Natolico s' ha inteso in una persona d' un Gabegliere. Io sono in un labirinto, perchè siamo atornati dal male. Lode a Dio Signore qui nelle ore presenti viviamo con salute, ma con non ordinaria apprensione, stante il giornaliero comercio di Giannina; e con sensi del maggior rispetto bacio all' E.V. divotamente le vesti

Arta 14 luglio 1760 S.N.

Illustrissimo et Eccellentissimo Signor Marco Da Riva Provveditore
(Prevesa)

Umilissimo, divotissimo et onestissimo Servitore
Marin De Luna Vice Console

7

Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze Diverse, b. 630

Πρόβεςα 3 Φεβρουαρίου 1762

Illustrissimo et eccellentissimo signor colendissimo

Dietro a ricevute lettere dell' eccellentissimo signor Provveditor General da Mar, indicanti a questa Rappresentanza una vociferazione d' insorgenza di mal contagioso in vari villaggi della Rumelia, mi giunge il cenno medesimo con più precisi ragugli del Vice Console Veneto in Arta in quelle di Vostra Eccellenza delle 15 genaro decorso. Riflessibile l' estensione della maligna influenza e sempre pericolosa l' incuria di quelle genti alle precauzioni della salute, ben distingue l' avvedimento suo quant' occorra procurarsi i possibili avvisi, con qualli dar opportune direzioni alla comun preservazione. Prevenuta già Vostra Eccellenza per un oggetto di tanta importanza, per cui la sento anche in attenzione di più distinti rapporti del sudetto Vice Console, io non ho che confidare tutto il vantaggio dalle sue zelanti comunicazioni sul di più fosse per arrivare nel proposito a di Lei Lume, bacciandole in tanto divotamente le mani.

Prevesa 3 febbraio 1761 S.N. M.V.
Eccellentissimo signor Provveditor Extraordinario di Santa Maura Balbi
Devotissimo et onestissimo servitore Gerolamo Marcello

8

Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze
Diverse, b. 629c : Arta – Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo
Άρτα 15 Φεβρουαρίου 1762

Illustrissimo, et Eccellentissimo Signor Signor Rappresentante
Colendissimo

Non s' ha inteso altro rapporto al mal contagioso a Giannina di quello, che aveva raccolto e umiliato con gl' esemplari a V.E. Il mal contagioso ha colpito nel mese di ottobre caduto un suddito Veneto a Giannina di nome Antonio Caponi, che esercita la medicina in quella città per esser stato chiamato a visitare un amalato che era proveniente da Salonichi, dove erasi, ed è acceso il male. Il povero Giovine, che ha conosciuto il male nel visitar quel paziente, non è ritornato alla sua casa, avendo famiglia e figliuoli, ma si è retirato fuori, e ha comunicato il male, dove nel terzo giorno ha dato fuori due butoni nella sua vita, e fece Testamento e il Signor Iddio l' ha voluto preservare dalla morte di quel male, e stiede sessanta giorni fuori medicandosi, rissanato, che erasi pochi giorni sono si è restituito alla sua propria abitazione, e così pure è seguito con altre tre persone; né dall' ora e sino alli dieci otto di dicembre s' ha inteso altro. Circa poi di ricreare individuali, ed ingenui sopra tale gelosa materia, vi vorebbe, che fosse persona colà sopra luoco a vedere coi proprij occhi e sapere il vero, ma io sono qui e sto con tutta l' attenzione, e vado informandomi da persone religiose mercanti, et altri provenienti da Giannina. Supplico l' E.V. di ordinare, che mi sia rimesso con solecitudine il mio trimestre venturo, che pur troppo sono privo. Con profondissimo inchino bacio all' E.V. sommessamente le vesti.

Arta 15 febraro 1761 S.N.M.V.

Illustrissimo et eccellentissimo signor Vicenzo Balbi Provveditore
Extraordinario (S.Maura)

Umilissimo, divotissimo et onestissimo Servitore
Marin De Luna Vice console

Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze
Diverse, b. 629c : Arta – Dispacci dall'... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo
Arta 13 Μαρτίου 1762

Illustrissimo et eccellentissimo signor signor Rappresentante
 colendissimo

Con sommo rammarico dell' animo mio divoto formo la presente umilissima e significo all' E.V., che à ripululato il male contagioso a Giannina, ed [h]a colpito in otto case, e morsero diverse persone nella contratta detta Luzza. I Principali del paese e con l' assenso di Soliman Passa, hanno separato le dette infette case, e le persone le hanno levati dalla città et alontanati fuori alli soliti quartieri, che sono destinati per simile pestiffero male. Il vostro divoto servitore e fedel Ministro dell' adorato suo Precipe Marin de Luna, non ha scritto equivoci, ma sempre realmente ha scritto a V.E., li amici non partiti sapevano il male, che erasi a Giannina, e che andava a poco a poco serpendo, ma hanno voluto occultare la verità, ma la mia divozione, non [h]a sorpassato momento, ma come fedelmente anco scritto a V.E., et all' eccellentissimo signor Provveditore Generale come fò anche di presente.

Il male erasi scoperto sino dal mese d' ottobre caduto a Giannina, come con le precedenti e antecedenti anco significato all' E.V. accertatevi l' E.V. che né ho mancato, né omesso, né negligente sono stato in veruna minima cosa per il servizio dell adorato Precipe, e per conseguenza dell' E.V., né sarò per istancarmi sino a tanto, che sarò in questo pericoloso Ministero e sino che viverà il sangue nelle mie venne.

Espressamente spedisco le presenti, e l' E.V. si sdegherà di rimettere l' inserte con primo solecito incontro all' eccellentissimo signor Provveditore Generale da Mar. E con profondissimo inchino le bacio divotamente le vesti.

Arta 13 marzo 1762 S.N.

Illustrissimo et eccellentissimo signor Vincenzo Balbi
 Provveditore Straordinario (S.Maura)

Umilissimo, divotissimo et onestissimo Servitore
 Marin De Luna Viceconsole

10

Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze Diverse, b. 630

Ζάκυνθος 30 Μαρτίου 1762

Illustrissimo et eccellentissimo signor signor colendissimo

Ricevo novi riscontri della solita benignità dell' Eccellenza Vostra col riverito suo foglio 18 cadente, in cui mi partecipa le nove contagiose insorgenze di Giannina per lettere delle quali mi ha trasmesso l' esemplare del Veneto Vice Console d' Arta. Avendo comunicato l' avviso a questo spettabile collegamento per quelle disposizioni, che merita l' emergente, spero anco in continuazione nove notizie dal singolare zelo dell' Eccellenza Vostra, a cui inttanto bacio devotamente le mani.

Zante 30 marzo 1762 S.N.

Eccellentissimo signor Vincenzo Balbi Provveditor Straordinario di Santa Maura

Devotissimo et onestissimo servitore Andrea Marin Provveditor

11

Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze Diverse, b. 630

15 Μαΐου 1762

Copia di lettera scritta dal signor Bortollo Piazzoni verso il signor cancelier Daniel Alleandri in Prevesa indattali 15 maggio 1762 S.N.

Omissis

In Jiannina sono da quindici giorni in circa, che non è successo novità alcuna rispetto al contagio dal qualle stano infette tre famiglie, che sono esposte allo spurgho.

Omissis

12

Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C), Mss Provenienze Diverse, b. 630

Πρέβεζα 19 Μαΐου 1762

Illustrissimo et eccellentissimo signor signor colendissimo

Dall' annesso frammento di lettera scritta al mio ministro cancelier da Bortolo

Piazzoni, medico condotto in Arta, rilevarà la maturità di Vostra Eccellenza, che in Jannena da quindici giorni in qua colpa tre famiglie il contagioso male, e che le medesime sono state messe all'espurgo. Oggi solamente capito detta lettera segnata li 15 corrente, et immediate ho dispensati li ordini piu opportuni, onde siano messe le necessarie guardie alli posti più esposti, e soliti esser praticati dalli provenienti dal conterminante stato ottomano, e confido, che saranno ben incontrati dalli Signori alla Sanità, e meglio eseguiti dalli abitanti trattandosi il punto della comun salute. Tutt'altro, che potesse rilevare alla giornata rapporto, acciò non ometterò di renderla con solecitudine informata, affine dipender abbia ogni cosa dalli maturi riflessi di Vostra Eccellenza, a cui baccio divotamente le mani.

Prevesa li 19 maggio 1762 S.N.

Illustrissimo et eccelentissimo signor Provveditor Extraordinario di Santa Maura Balbi

Devotissimo et onestissimo servitore Marco da Riva Provveditor

SUMMARY

ELEMENTS FOR THE SPREADING OF PLAGUE IN EPIRUS FROM 1759 TO 1762

by

Eleftherios L. Vetsios

In Epirus from 1759 to 1762 plague was spreaded mainly from Thessaly cities (Larissa, Tirnavos, Trikala) via the land streets. The archives do not indicate big losses in human beings. It seems that geographically this epidemic was limited in the region of Ioannina, but with no extreme phenomena. The presence of illness in Ioannina was not accompanied by any spreading in other regions of Epirus. It was then characterized as a local phenomenon. The city authorities, thanks to the hygiene measures that had taken, managed to face only a few cases and minimized the human losses in this way.